

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد برای دریافت درجه کارشناسی ارشد حقوق بشر

عنوان

التزام بانک جهانی به رعایت قواعد بین المللی حقوق

بشر

استاد راهنما

جناب آقای دکتر فیصل عامری

استاد مشاور

جناب آقای دکتر سید قاسم زمانی

دانشجو

فراز فیروزی مندی

تیرماه ۱۳۸۹

چکیده:

مسئله پاسخگویی و مسئولیت بازیگران بین المللی به غیر از دولتها از اواخر قرن بیستم مورد توجه محققان و حقوقدانان بین المللی قرار گرفته است. در صدر این گونه بازیگران سازمان های بین المللی قرار دارند که با سرعت خیره کننده ای با داشتن صلاحیتهای متنوع در نظام بین المللی در حال افزایش هستند. از جمله این سازمان های بین المللی بانک جهانی است که نقش بسیار حائز اهمیتی را در توسعه یا عدم توسعه کشورها ایفا می کند. شواهد و مستندات حاکی از آن است که تاثیر اعمال و فعالیت های بانک جهانی فراتر از مباحث اقتصادی صرف بوده است. به دیگر سخن پروژه های توسعه ای و وام دهی بانک جهانی که با هدف توسعه اقتصادی بلند مدت انجام می پذیرد، دارای تاثیرات قابل ملاحظه ای بر رعایت و احترام به حقوق بشر در کشورهای وام گیرنده و مقروض می باشد. رعایت و احترام به حقوق بین الملل بشر و گنجاندن ملاحظات حقوق بشری در سیاستها و پروژه های عمرانی بانک عمدتاً با ابهام و چالش مواجه بوده است. به عنوان مثال طرح های کوچ اجباری در هند و غرب چین منجر به آواره شدن میلیون ها انسان و محروم ماندن آنان از حقوق بنیادین شان شده است. حذف یارانه، عدم کنترل بازار از سوی دولت، سرکوب سندیکاهای کارگری به منظور کاهش دستمزد کارگران از دیگر آثار سیاست های بانک جهانی به شمار می آید. آمار وقایع ناگوار و تلخ نقض حقوق بشر در

کشورهای دریافت کننده وام از بانک جهانی از یک طرف و همچنین عدم شفافیت بانک جهانی در خصوص رعایت حقوق بشر از طرف دیگر این پرسش بنیادین را مطرح می سازد که آیا بانک جهانی به لحاظ حقوقی الزامی به رعایت حقوق بشر دارد؟ پاسخ به این پرسش مطلوب ذهن محقق در پژوهش پیش روی است.

علائم اختصاری

AJIL	American Journal of International law
AYIL	Australian Year Book of International law
CRC	Convention on Rights of the Child
CEDAW	International Convention on the Elimination of All Forms Discrimination Against Women
CERD	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
CHR	Commission on Human Rights, United Nations
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
EA	Environmental Assessment
GA	General Assembly of United Nations
G.A.Res	General Assembly Resolution
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICCPR	International Convention on Civil and Political Rights
ICESCR	International Convention on Economic, Social and Cultural Rights
ICJ	International Court of Justice
IDA	International Development Association
IFC	International Finance Institute
IFIs	International Financial Institutions
ILM	International legal Material
IMF	International Monetary Fund
IYIL	Indian Year Book of International law
MIGA	Multilateral Investment Guarantee Agency
NSAs	Non States Actors
SAL	Structural Adjustment Loan
SAP	Structural Adjustment Programme
Sub-Commission	Sub Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, United Nations (formerly: Sub Commission for the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities
UDHR	Universal Declaration of Human Rights
UJIL	European Journal of International law
Vienna Convention	Vienna Convention on the Law Treaties 1969

فهرست مندرجات:

کلیات تحقیق ۱

بخش اول : تاریخچه ، ساختار و ماهیت حقوقی موافقتنامه تاسیس بانک جهانی ۱۴

گفتار اول : ریشه، ارکان، اهداف و سازمان های مربوط با بانک جهانی ۱۴

بند الف- تاریخچه بانک جهانی ۱۵

بند ب- ارکان بانک جهانی ۱۷

۱- هیأت رئیسه..... ۱۷

۲- هیأت مدیره اجرایی..... ۱۸

۳- ریاست بانک..... ۱۹

بند ج- اهداف بانک جهانی..... ۱۹

بند د- سازمان های مربوط با بانک جهانی..... ۲۰

۱- انجمن بین المللی توسعه ۲۰

۲- شرکت مالی بین المللی..... ۲۳

۳- آژانس چند جانبه تضمین سرمایه گذاری های خارجی ۲۳

۴- مرکز بین المللی حل و فصل اختلافات ناشی از سرمایه گذاری..... ۲۴

گفتار دوم: سیر تکاملی نقش بانک جهانی در اقتصاد بین الملل ۲۵

گفتار سوم : ماهیت حقوقی موافقتنامه تاسیس بانک جهانی ۲۸

بند الف : ماهیت حقوقی ارتباط بانک جهانی با دول عضو..... ۲۹

بند ب : ارتباط موافقتنامه ای با سازمان ملل متحد ۳۰

بخش دوم : بانک جهانی و ارتباط آن با حقوق بین الملل ۳۲

گفتار اول : شخصیت حقوقی بین المللی..... ۳۲

- بند الف - شخصیت حقوقی بین الملل بانک جهانی ۳۵
- گفتار دوم : اهلیت سازمانهای بین المللی ۴۰
- گفتار سوم : محدودیتهای سازمانهای بین المللی بر اساس اهداف و اصول سازمان ۴۳
- گفتار چهارم : محدودیتهای سازمانهای بین المللی بر مبنای اصول کلی حقوق بین الملل ۴۷
- گفتار پنجم : تعهدات سازمانهای بین المللی به موجب حقوق بین الملل ۵۲
- بند الف - معاهدات ۵۴
- بند ب - حقوق بین الملل عرفی ۵۷
- بند ج - اصول کلی حقوق بین الملل ۶۱

بخش سوم : بانک جهانی و ارتباط آن با حقوق بین الملل بشر ۶۳

- گفتار اول : بانک جهانی و ارتباط کلی آن با حقوق بشر ۶۳
- بند الف - مواد موافقتنامه تأسیس بانک جهانی ۶۳
- بند ب - ارزیابی وضعیت داخلی حقوق بشر ۶۹
- گفتار دوم : وضعیت بانک جهانی به عنوان یک آژانس تخصصی سازمان ملل ۷۰

بخش چهارم : منابع تعهداتی حقوق بین الملل بشر و بانک جهانی ۷۶

- گفتار اول : حقوق بین الملل عرفی و اصول کلی حقوق بین الملل ۷۶
- گفتار دوم : تعهدات حقوق بشری برگرفته از منشور ملل متحد ۸۱
- گفتار سوم : تعهدات برگرفته از منشور جهانی حقوق بشر ۸۶
- بند الف - اعلامیه جهانی حقوق بشر ۸۶
- بند ب - میثاقین بین المللی حقوق بشر ۹۳
- ۱- ارتباط میثاق بین المللی حقوق اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی با بانک جهانی ۹۴
- ۲- ارتباط میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و بانک جهانی ۹۹
- گفتار چهارم : ارتباط بانک جهانی و سایر اسناد و کنوانسیون های بین المللی حقوق بشر ۱۰۰
- بند الف - کنوانسیون های حقوق بشری ۱۰۰
- بند ب - اعلامیه حق بر توسعه ۱۰۲

بخش پنجم : تعهدات حقوق بشری بانک جهانی ۱۰۶

گفتار اول : سطوح متفاوت تعهدات حقوق بشری ۱۰۶

گفتار دوم: محتوای تعهدات حقوق بشری بانک جهانی ۱۱۲

بند الف - تعهدات ماهوی ۱۱۴

۱- حق بر آموزش ۱۱۵

۲- حق بر غذا ۱۱۷

بند ب- تعهدات شکلی ۱۲۰

۱- تعهدات شکلی داخلی ۱۲۰

۲- تعهدات شکلی خارجی ۱۲۲

بخش ششم : برنامه های تعديل ساختاری و آثار آن بر رعایت حقوق بشر ۱۲۵

گفتار اول : معرفی برنامه های تعديل ساختاری ۱۲۶

گفتار دوم: ارتباط نظری میان اعمال برنامه های تعديل ساختاری و نقض حقوق بشر ۱۲۹

گفتار سوم : آثار عملی برنامه های تعديل ساختاری بر رعایت حقوق بشر ۱۳۹

بند الف - برنامه های تعديل ساختاری و ارتباط آن با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۳۹

بند ب- برنامه های تعديل و ارتباط آن با حقوق مدنی و سیاسی : تظاهرات، درگیرهای خشونت

آمیز و آشوب های خیابانی ۱۴۲

بند ج- برنامه تعديل ساختاری : شکنجه، کشتار، ناپدیدي اجباری و به بند کشیدن گروه های

منتقد ۱۴۴

نتیجه گیری ۱۴۹

منابع فارسی ۱۵۳

منابع لاتین ۱۵۴

چکیده انگلیسی ۱۶۹

کلیات تحقیق :

مقدمه:

مسئله پاسخگویی و مسئولیت بازیگران بین المللی به غیر از دولتها^۱ نظیر سازمانهای بین المللی، آژانس های تخصصی سازمان ملل و شرکت های فراملیتی در نظام بین المللی از اواخر قرن بیستم میلادی مورد توجه شمار قابل توجهی از صاحب نظران این عرصه قرار گرفته است.^۲ اعمال و اقدامات این گونه بازیگران توسط سازمان های غیر دولتی (NGO)، توده های مردم و رسانه های گروهی با دقت توجه بیشتری مورد پایش و نظارت قرار گرفته است. توجه فزاینده به اقدامات ناتو در یوگسلاوی سابق، ضمانت اجراها و تحریم های سازمان ملل بر علیه حکومت صدام و تاثیرات آن بر حقوق شهروندان آن کشور و همچنین محکومیت اعمال شرکت نفتی شل (Shell) در نیجریه پس از فاش شدن این که شرکت مذکور مقادیر زیادی اسلحه و مهمات را برای حمایت از تاسیسات اش به پلیس نیجریه عرضه کرده و پلیس نیجریه نیز از آن اسلحه و مهمات در جهت کشتار و

¹ . Non-States Actors (NSAs)

اصطلاح مذکور می تواند بسته به زمینه مورد استفاده در بردارنده مفاهیم متعددی باشد. به عنوان مثال کمپین بین المللی مبارزه با استفاده از مین های زمینی این اصطلاح را در مورد گروه های اپوزوسیون شبه نظامی که مستقل از یک دولت شناخته شده عمل می کنند به کار می گیرد، که شامل گروه های شورشی، و نهضت های آزادی بخش می شود. کمسیون ناظر بر کنوانسیون حقوق بشر و خلق های آفریقا معتقد است که اصطلاح مذکور توسط جامعه بین المللی خطاب به افراد، سازمانها، نهادها و سایر ارگان هایی به کار گرفته می شود که عملکرد شان مستقل وبدون وابستگی به هر دولتی است. نک: M.Ssenyonjo, " The applicability of International Human Rights law to non-states actors: what relevance to economic, Social and Cultural Rights", **The International Journal of Human Rights**, 2008, vol.12, No.5, pp.725-760 at 727; p.Alston, **Non-States Actors And Human Rights**. Oxford University Press, 2005, pp.3-36 .

آنچه بدیهی است فقدان یک تعریف جامع در این خصوص است که با اجماع روبرو باشد بنابراین لازم به ذکر است که مقصود پژوهش حاضر از این اصطلاح سازمان های بین الدولی و آژانس های تخصصی سازمان ملل و در راس آن بانک جهانی است.

² . See: G. Martin, "Foreigners In Their Own Land: Cultural Land And Transnational Corporations Emergent International Rights And Wrongs", **Virginia Journal Of International Law**, Vol. 38, 1998, P. 331; K. A. Rodman , "Think Globally , Punish Locally : Non-State Actors , Multinational Corporation And Human Rights Sanctions", **Ethics And International Affairs** , Vol. 12 , 1998 , P . 19.

سرکوب تظاهرات آرام و صلح طلبانه جنبش های مدنی استفاده کرده^۳، توسط سازمان های حقوق بشری و گروه های مردم نهاد، خود گواهی بر این ادعاست^۴. قرن حاضر شاهد روند رو به رشد سازمانهای بین المللی با داشتن صلاحیتهای مختلف در عرصه نظام بین الملل است. این سازمان ها بدون در نظر گرفتن مرز های جغرافیایی تقریباً در تمام حوزه های بین المللی ریشه دوانده و در موارد مختلفی از جمله امور مربوط به اقیانوس ها و دریاها، فضای ماوراء جو، اقتصاد جهانی، توسعه، سلامت و بسیاری موارد دیگر تاثیر گذار می باشند. پر واضح است که سازمانهای بین المللی به لحاظ اشتغالات خود و به خاطر وسایل و امکاناتی که از آنها در راه نیل به اهداف خویش سود می برند، دارای این قابلیت هستند که مرتکب اعمال خلاف بین المللی شده و به دیگران خسارت وارد کنند^۵.

رشد فزاینده این گونه بازیگران بین المللی در عرصه بین المللی و تأثیرات عملکرد آنها بر ساختار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی کشور های مختلف، لزوم پایش و توجه دو چندان را بر اعمال این سازمانهای بین المللی به نحو بارزی آشکار می سازد. از مهمترین این نهادهای بین المللی، نهادهای مالی بین المللی^۶ هستند که با توجه به ظرفیت و صلاحیتهایشان می توانند نقش بسیار کلیدی در توسعه کشورهای جهان علی الخصوص کشورهای پیرامونی ایفا کنند. افزایش روز افزون سازمانهای بین المللی و به تبع آن افزایش شمول صلاحیتهای آنها و اقتدارشان از یک

³. See: S.Skogly, Complexities in Human Rights Protection: Actors and Rights Involved in the Ogoni Conflict in Nigeria, 1997, **Netherland Human Rights Quarterly on Human Rights**, No.1.

⁴. در گزارشی که در ژوئیه 1993 توسط سازمان خواروبار و کشاورزی سازمان ملل و برنامه جهانی خوارو بار ارائه شده، حکایت از این دارد که اکثریت گسترده ای از مردم عراق در شرایط رقت انگیزی بسر می برند. در گزارش آمده که اعمال تحریم های شورای امنیت علیه عراق، 18 میلیون جمعیت عراق را در معرض قحطی و گرسنگی قرار داده است. برای مطالعه بیشتر نک: مسلم حسنی زاده، **مشروعیت تحریم های اقتصادی از دیدگاه حقوق بشر**، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق بین الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، سال تحصیلی 80 - 1379.

⁵. سید قاسم زمانی، « تأملی بر مسئولیت سازمانهای بین المللی »، **مجله حقوقی**، شماره 21، 1376، ص 218.

⁶. International finance Institutions (IFIs)

سو، و از سوی دیگر سرعت خیره کننده جهانی شدن، علی الخصوص جهانی شدن اقتصاد^۷ و گرایش به بازار آزاد و تجارت جهانی، موجبات حضور پر رنگ بانک جهانی و صندوق بین المللی پول را در نظم نوین اقتصادی پس از جنگ جهانی دوم فراهم آورده است. شوک های نفتی روی داده در دهه های 1970 و 1980، تغییرات و نوسانات جهانی قیمت نفت و تاثیرات آن بر اقتصاد کشورهای صنعتی همچنین کشورهای در حال توسعه، وقوع بحران بدهی ها ناشی از عدم توانایی کشورها در بازپرداخت قروض بین المللی شان نیز از دیگر عوامل قدرت گرفتن نهادهای برتون وودزی^۸ (بانک جهانی و صندوق بین المللی پول) در اقتصاد جهانی شد. موازی و همسو با تغییرات صورت گرفته در اقتصاد جهانی و بین المللی، تغییراتی نیز در نظام حقوقی بین المللی صورت گرفته است. حجم قواعـد و مقـررات حقـوقی بـین المللی رشـد قابـل توجهی داشته است. علاوه بر این، تعاملات فراگیر و چند جانبه جای روابط دو جانبه را گرفته اند. در قلمرو حقوق بین الملل بشر نیز پیشرفتهای در طی 60 سال گذشته بسیار چشمگیر بوده است. حقوق بین الملل به موجب نظم کلاسیک خود که تنظیم کننده رفتار و روابط میان دولتها بود و امور داخلی یک کشور را در بر نمی گرفت با تصویب منشور ملل متحد در سال 1945

⁷. جهانی شدن اقتصاد یکی از پارادیم های مهم قرن بیست و یکم می باشد. لیکن چالش های پیش روی جهانی شدن اقتصاد در رابطه با حقوق بشر از مسائل بنیادینی به شمار می آید که همچنان پاسخ های مناسبی دریافت نکرده است. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی فرهنگی سازمان ملل در آستانه پنجاهمین سالگرد تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر مبادرت به تصویب بیانیه ای در خصوص جهانی شدن و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نمود. کمیته در این بیانیه نگرانی خود را در این مورد اعلام می دارد که دولتها عمده توانایی خود را بر ارتقای جهانی شدن قرار داده اند، حال آن که به هیچ عنوان تلاش موثری را در جهت اتخاذ تدابیر و ساز و کارهایی که می تواند منجر به هماهنگی و تطابق سیاستهایشان در رابطه با احترام کامل به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردد، ندارند. کمیته همچنین معتقد است که جهانی شدن نه تنها در تطابق با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار ندارد، بلکه:

"... globalization risks downgrading the central place accorded to Human Rights by the Charter of United Nations in general and the International Bill of Human Rights in Particular". See: UN Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, statement on Globalization and Economic, Social and Cultural rights, 11 may 1998, reproduced International Human Rights Reports, 1999, p.1176, paras 3 and 4.

⁸. Bretton Woods Institutions (BWIs)

دچار تغییراتی شد و حقوق بشر از سطح مسئله ای داخلی تبدیل به یک موضوع مشروع بین المللی شد⁹ و به عنوان یکی از 4 هدف اصلی سازمان ملل متحد در منشور گنجانده¹⁰ و سازوکارهایی در سیستم ملل متحد برای کمک به ارتقای این حقوق پیش بینی شد¹¹. با وجود این سازمان ملل برای ارتقاء و حمایت فراگیر از حقوق بشر با محدودیتهای فراوان از جمله ساختار بین الدولی بودن حقوق بین الملل که مبتنی بر اصل رضایت دولتهاست روبرو می باشد. با این وصف نهادهای حقوق بشری سازمان ملل، چه معاهده ای و چه منشوری، سعی در پایش و نظارت و تطبیق هر چه بیشتر عملکرد کشورها با استانداردهای حقوق بشری دارند. همچنین، در این راستا رابطه آژانس های تخصصی سازمان ملل¹² و تاثیر سیاستهای آنان در خصوص حقوق بشر مورد توجه کنفرانس جهانی حقوق بشر که در سال 1993 در وین برپا شد، قرار گرفت. اعلامیه وین آژانس های تخصصی سازمان ملل را به تشریح مساعی و هماهنگی هرچه بیشتر ذیل مجموعه سازمان ملل در خصوص حمایت از حقوق بشر رهنمون ساخت. و همچنین از آنان خواست که در جلسات سالیانه خود به ارزیابی آثار سیاست ها و عملکردهای شان بر برخورداری از کلیه حقوق بشر بپردازند¹³. این خود مقدمه ای در جهت توجه فزاینده به نقش بالقوه این آژانس ها در ارتقاء و حمایت از حقوق بشر بود. بدین ترتیب کمیته حقوق اقتصادی و اجتماعی نیز در تفسیر کلی شماره 2 اشعار می دارد: « همکاریها و اقدامات

⁹ . H. Lauterpacht, **International law and Human Rights**, London, Stevens and Sons Ltd, 1950, P. 76.

¹⁰ . بند (3) ماده (1) منشور ملل متحد

¹¹ . ماده 68 منشور

¹² . آژانس های بین المللی، سازمان های بین المللی با صلاحیتهای خاص هستند که با انعقاد موافقتنامه به سازمان ملل وابسته می شوند که به همراه خود سازمان ملل اصطلاحاً سیستم نظام بین الملل را تشکیل می دهند. این آژانس ها دارای شخصیت حقوقی مستقل از سازمان ملل می باشند و مکمل عملکرد سازمان ملل در امور تخصصی هستند.

P.Sands and P. Klein, **Bowett's Law of International Institutions**, London, Sweet & Maxwell, 2001, p.77.

¹³ . **The Vienna Declaration and Programme of action**, Section A.(1), Part. II, 25 June 1993 , "The World Conference on Human Rights also recommends to ... specialized agencies at their annual meeting also assess the impact of their strategies and policies on the enjoyment of all human rights ". See: <http://www2.ohchr.org/English/law/pdf/Vienna/pdf>.

توسعه ای خود به خود منجر به ارتقاء و رعایت حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نمی شود. بسیاری از اقداماتی که تحت عنوان توسعه انجام گرفته، متعاقباً منجر به تضعیف حقوق بشر شده است. به منظور کاهش بروز چنین آثاری کلیه موضوعات مرتبط با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید مورد توجه خاص و ویژه قرار بگیرند. همچنین آژانس های تخصصی و ارگان های ذیصلاح سازمان ملل باید ارتباط بسیار نزدیکی که میان اقدامات توسعه ای و کوشش هایی که به منظور ارتقای حقوق بشر به طور کلی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به طور خاص وجود دارد را مورد تصدیق قرار دهند»^{۱۴}. با وجود این، عدم پاسخگویی مناسب از سوی آژانس های تخصصی و سازمان بین المللی و همچنین عدم وجود یک سیستم نظارتی در این خصوص منجر به نقض گسترده و مستمر حقوق بشر گردیده است. بانک جهانی به عنوان یکی از نهادهای مالی بین المللی^{۱۵} درگیر مسئله توسعه، علیرغم کاهش روز افزون انتقال سرمایه به کشورهای در حال توسعه، یک بازیگر مهم در ارتباط با کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته می باشد که تأثیرات عملکرد آن بر کشورهای در حال توسعه فراتر از مباحث صرف اقتصادی می باشد. بدین معنی که تأثیرات غیر اقتصادی عملکرد این سازمان بالاخص در حوزه حقوق بشر بسیار قابل ملاحظه می باشد. بر خلاف نحوه عملکرد بانک جهانی در خصوص مسئله محیط زیست که نهایتاً منجر به ایجاد چارچوبی هنجاری درحوزه محیط زیست و طرح صلاحیت بانک در این حوزه شده است^{۱۶}، رعایت

¹⁴ . UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 2 UN Doc. E/ 1990 / 23, Para 7 and 8.

¹⁵ . International Finance Institutions (IFIs)

¹⁶ . بانک جهانی در واکنش به فشار های وارده از سوی گروه های حقوق بشری و فعالان مدنی مجموعه سیاستهای الزام آوری را که بر گستره ای از فعالیتهای آن حاکم است، تصویب کرد که از جمله آنها می توان به دستور العمل های عملیاتی در خصوص کاهش آثار زیست محیطی اعطای وام توسط بانک اشاره نمود. این دستور العمل ها کارکنان بانک و مقامات دولت متقاضی را ملزم می دارند که قبل از اجرای طرحهایی که وام بدان منظور اختصاص داده می شود با سازمان های غیر دولتی بومی و گروه های مردم نهاد طرفدار محیط زیست و حفاظت از منابع طبیعی به مشورت پرداخته و با دقت هر چه تمام تر مخاطرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی مرتبط با این طرح ها را ارزیابی کنند- هر چند که در این خصوص نیز شاهد شکاف بین عمل و گفتار هستیم. نک:

D. L. Clark, " The World Bank and Human Rights: The Need for Greater Accountability", **Harvard Human Rights Journal**, 2002, vol.15, p.205.

حقوق بشر از سوی بانک و گنجاندن ملاحظات حقوق بشری در سیاستها و عملکردهای اجرایی بانک همواره با چالش و ابهام مواجه بوده است. مسئله حقوق بشر در ملاحظات بانک جهانی هیچ گاه دارای اولویت نبوده است. بانک در ملاحظات خود هیچ گونه توجهی به حقوق فردی و جمعی افراد نداشته و همواره حق بر تجارت آزاد بدون مداخله دولت و حق بر مالکیت شخصی را -بنابر آمیزه های نئولیبرالیستی که خود را مقلد آن می داند- مورد تأکید و توجه قرار داده است.^{۱۷} بانک برای اجابت درخواست وام از سوی کشورها آنان را به رعایت اصول حکمرانی مطلوب تکلیف می کند.^{۱۸} حال آن که عملکرد خود بانک در این خصوص هیچ گاه شفاف نبوده و همواره متناقض است. بانک جهانی درگیر صدها طرح زیربنایی از قبیل ساختن سدها و نیروگاههای قوی در کشورهای در حال توسعه است که این طرحها منجر به اخراج و آواره کردن میلیون ها نفر از خانه و کاشانه خود شده است. سیاستهای بانک جهانی در قضیه کوچ اجباری موجب بیکاری و درماندگی هزاران نفر به علت نداشتن مهارت و توانایی لازم برای کسب درآمد شده است. در سال 1994 اداره امور زیست محیطی بانک، همه طرحهای بانک را که مستلزم کوچاندن اجباری افراد بومی بود را مورد بازبینی قرارداد و بدین نکته واقف شد که کل پروژه های اجرا شده حکایت از آن دارد که این طرحها در برقراری و ایجاد استانداردهای زندگی بهتر و رفاه اجتماعی مطلوبتر نه تنها هیچ توفیقی

¹⁷. E.Toussaint, *The World Bank and Respect for Human Rights*, see: <http://www.cadtm.org/The-World-Bank-and-the-respect-of/>.

¹⁸. به عنوان مثال در خصوص شفافیت به عنوان یکی از مولفه های حکمرانی مطلوب باید گفت که کلیه اسناد و مذاکرات صورت گرفته بین مقامات بانک جهانی و دولتهای متقاضی وام به صورت محرمانه می باشد و هیچ گاه اسناد مذکور از سوی بانک منتشر نمی شود که آثار اقتصادی، اجتماعی و حقوق بشری آن مورد ارزیابی سازمان های غیر دولتی بومی قرار بگیرد. نک :

S.Skogly, *The Human Rights obligations of the World Bank And International Monetary Fund*, London, Cavendish Press, 2001, pp.143-147 at 146.

به عنوان مثال در طرح چین/تبت که مستلزم کوچ اجباری بومیان آن مناطق بود، اجازه دست یابی به برنامه مذکور نه تنها به گروه های حقوق بشری و گروه های مدنی داده نشد حتی این اجازه به اعضای هیئت مدیره بانک نیز داده نشد. در قضیه خطوط نفتی چاد/ کامرون که برای گروههای مردم نهاد بدین خاطر که در آن زمان چاد درگیر جنگ های داخلی بود بسیار اهمیت داشت، مذاکرات میان رژیم حاکم چاد و کارشناسان بانک هیچ گاه منتشر نشد و متعاقب تصویب طرح خطوط لوله های نفتی، رژیم حاکم که خود را پیروز مذاکرات می دانست، دست به تقلب بزرگی در انتخابات ریاست جمهوری دست زد. نک:

Clark, p.209.

نداشته بلکه منجر به سرکوب آزادی های مدنی و سیاسی آنان نیز شده است.¹⁹ بی بنیگی و ضعف مفرط جسمانی افراد آواره ناقض رسالت بانک در اهداف توسعه ای و فقر زدایی آن بوده و همچنین در تناقض آشکار با هنجارهای حقوق بشری به موجب اعلامیه جهانی حقوق بشر برای داشتن یک زندگی شایسته انسانی است. شواهد و مستندات حاکی از آن است که نتیجه کوچ اجباری اکثریت قریب به اتفاق افراد بومی به موجب طرحهای بانک دقیقاً نتیجه ای منفی در وضعیت سلامت، اقتصادی و فرهنگی آنان داشته و حتی منجر به فروپاشی فرهنگی اقوام مختلف شده است. رویه عملی و سیاستهای بانک جهانی بطور مستقیم در تعارض با تفاسیر کلی کمیته حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل قرار دارد که بطور مشخص قضیه کوچ اجباری را در تعارض با مقتضیات میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می داند.²⁰ به نحو مشابهی اعمال برنامه های تعدیل ساختاری نیز آثار بسیار زیان باری بر برخورداری افراد از کلیه حقوق بشر داشته است.²¹ هر جا که بانک جهانی توانسته برنامه تعدیل ساختاری²² را پیاده کند، یکی از شرایط اجرای برنامه خود را حذف آموزش رایگان قرار داده است. این پدیده نه تنها در کشورهای پیرامونی بلکه در بلوک پیشرفته سرمایه داری از راه تضعیف آموزش عمومی به ویژه در سطح دانشگاهی با تحمیل شهریه

¹⁹ . Ibid, P. 212.

²⁰ . Ibid, P. 214

²¹ . برنامه های تعدیل ساختاری که بیشترین انتقاد از بانک جهانی را موجب شده مشتمل بر خصوصی سازی و آزاد سازی اقتصاد در کشورهای متقاضی وام است. وام های تعدیل ساختاری یکپارچگی اقتصادی را که از مولفه های جهانی سازی است، سرعت می بخشند و زمینه ساز افزایش نفوذ شرکتهای فراملیتی، کاهش مخاطرات در رابطه با سرمایه گذاری در کشورهای جهان سوم و افزایش سرمایه گذاری های خارجی می شوند(برنامه های تعدیل در فصل ششم به تفصیل بررسی خواهد شد).

²² . آثار زیان بار اعمال برنامه های تعدیل ساختاری بر برخورداری از حقوق بشر به طور عام و عدم تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در کشورهای مقروض درگیر برنامه تعدیل، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل را مجاب کرد که کارشناس مستقلی را در خصوص بررسی آثار برنامه های تعدیل بر برخورداری از حقوق بشر در کشورهای مذکور تعیین کند. به همین منظور کمیسیون آقای فانتو چرو (Fantu Cheru) را در 9 دسامبر 1998 بدین مقام منصوب کرد و ایشان نیز در سال 1999 متن گزارش خود را به کمیسیون ارائه نمود. نک:

Report of the Independent Expert on the Effects of Structural Adjustment Policies on the Full Enjoyment of Human Rights, Report by the Independent Expert, Mr. Fantu Cheru, E/CN.4/1999/50 (1999).

های گراف که نخستین قربانیان آن دانشجویان که متعلق به خانواده های کم درآمد هستند، دیده می شود. همچنین در نتیجه اعمال برنامه تعدیل حقوق شناخته شده بین المللی کارگران به شدت در معرض نقض قرار گرفته، سرکوب تظاهرات های سندیکایی و اتحادیه های صنفی کارگران، ممانعت از ایجاد تشکلات کارگری و سندیکایی از ونزوئلا گرفته تا مراکش، از مصادیق بارز نقض حقوق بنیادین کار به شمار می آید^{۲۳}. بر مبنای پژوهش جامع و با ارزشی که ردوان ابوهرب^{۲۴} استاد دانشگاه لوئیزیانا و دیوید سینگرانی^{۲۵} استاد دانشگاه بینگهامپتون در خصوص نتایج آثار برنامه تعدیل در 131 کشور در حال توسعه حد فاصل سالهای 2004 تا 1981 صورت گرفته، ثابت شده که اعمال برنامه تعدیل منجر به عدم رعایت حقوق بشر بطور عام و حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی به طور خاص شده است. فقرا، اتحادیه های کارگری و تشکل های مدنی در این کشورها آثار مذکور را به شدت محکوم کرده و برای مقابله با آن به خیابان ها ریخته اند اما واکنش دولتها در مقابل این اعتراضات مدنی، قتل، کشتار، ناپدید شدن اجباری و زندانی کردن معترضان بوده است^{۲۶}.

علیرغم وجود آثار و پیامد های زیان بار سیاستهای اعمالی توسط بانک، غالباً مقامات این سازمان بین المللی در خصوص توجه به ملاحظات حقوق بشری به استناد موافقتنامه تاسیس خود حقوق بشر را یک مسئله سیاسی داخلی می دانند که موافقتنامه کارکنان و مقامات بانک از در نظر گرفتن و توجه به آن منع شده اند. اما به نظر می رسد که بانک در این خصوص خلط مطلب می نماید.

²³. حقوق بنیادین کار ناظر به تضمین حداقلی از حمایت های اساسی اجتماعی است در همه کشورها در هر سطح از توسعه و با هر نوع خصوصیات فرهنگی یا تاریخی به تعبیری دقیق تر تضمین حقوق بنیادین هر فرد، دادن وسایل لازم به او برای مطالبه سهم و بهره ای عادلانه از کارش است در هر کشوری که می خواهد باشد. عزت الله عراقی و امیر حسین رنجبریان، **تحول حقوق بین الملل کار**، انتشارات موسسه کار و تامین اجتماعی، 1377، ص 418.

²⁴. M.R. Abouharb

²⁵. D. Cingranelli

²⁶. M. R. Abouharb and D. Cingranelli, **Human Rights and Structural Adjustment**, Cambridge University Press 2007, p.4; see also: M. Rodwan Abouharb and David L. Cingranelli, "The Effects of Structural Adjustment Agreements on Government Respect for Workers' Rights 1981-2003, Paper presented at the University of North Carolina Workshop on Labor Rights and Multinational Production at UNC", September 22, 2006.

زیرا عمده انتقاد های وارد بر بانک به دلیل عدم توجه و ارزیابی بانک نسبت به آثار حقوق بشری سیاستهایی است که بانک اجرای آن را از کشورهای متقاضی وام می خواهد و نه دخالت بانک در بررسی وضعیت حقوق بشری داخلی کشورهای مختلف . رویکرد بانک جهانی در رابطه با حقوق بشر همواره چالش برانگیز و مبهم بوده است. البته باید این نکته را خاطر نشان ساخت که نگرش بانک نسبت به حقوق بشر در طول سالیان حیات بانک همواره از یک خط فکری واحد پیروی نکرده^{۲۷} و بعضاً با تاثیر گرفتن از فشار افکار عمومی جهان و سازمان های حقوق بشری، گروه های حامی محیط زیست، توجه ویژه کمیته های نظارتی حقوق بشر و گزارشگران ویژه سازمان ملل به اعمال و

²⁷ . اولین برخورد رسمی بانک جهانی با مسئله حقوق بشر در اواسط دهه 1960 و در قضیه مناقشه برانگیز اعطای وام به دولتهای آفریقای جنوبی و پرتغال بود که بانک به هیچ عنوان مسائل حقوق بشری را با توجیه سیاسی بودن آنها مورد توجه قرار نمی دهد. ماجرا بدین شرح بود، مجمع عمومی سازمان ملل در دسامبر 1965 دو قطعنامه را به تصویب رساند که به موجب آن از آژانس های تخصصی سازمان ملل خواست که هر گونه مساعدت اقتصادی و فنی را نسبت به دولت های آفریقای جنوبی و پرتغال به دلیل سیاستهای تبعیض نژادی واستعماری شان که موجب نقض منشور ملل متحد می شود، را قطع کنند. نک :

Resolution 2105 XX, 20 December 1965 and Resolution 2184 XXI 12 December 1966.

مجمع عمومی در 1967 به موجب قطعنامه های دیگری بازهم خواستار قطع هر گونه مساعدت مالی و اعطای وام از سوی بانک جهانی برای دو دولت مذکور بود. نک :

GA Res. 2270 XXII, UN Doc.A/6908,1967 and GA Res.2307 XXII, UN Doc A/6716. 1967.

لیکن بانک جهانی بدون توجه به قطعنامه های مذکور چندین فقره وام را که کشورهای مذکور خواستار آن بودند مورد تصویب قرار داد و همچنین اعلام داشت که قطعنامه های مجمع عمومی سیاسی بوده و بدین سبب بانک نمی تواند در ملاحظات خود آن را مورد توجه قرار دهد. نک :

S.A.Bleicher, UN v IBRD: A Dilemma of Functionalism, International Organization, 1970, vol.24, No.1, pp. 31-47.

ریاست وقت بانک جهانی آقای وودز نیز طی بیانیه ای که در سال 1966 در این خصوص منتشر می سازد، بیان می دارد: « موافقتنامه، بانک و کارمندان را از توجه به ملاحظات و ویژگی های سیاسی منع کرده و تنها ملاحظات اقتصادی است که در خصوص اعطای وام و کمک های مالی از سوی بانک مورد توجه قرار می گیرد. بنابراین به عقیده من باید بانک همان رفتاری را که در قبال سایر کشورهای متقاضی وام اعمال می کند، در خصوص تقاضای کشورهای پرتغال و آفریقای جنوبی اعمال کند ». نک :

Statement of IBRD President Woods to Executive Directors on 29 March 1966, in statement of IBRD General Counsel to UN fourth committee, 21 UN GAOR, C.4, 1645th mtg, 317-1318.

برنامه های بانک، تعدیل یافته است.²⁸ با عنایت به مسائل مطروحه آنچه را که دغدغه اصلی محقق در پژوهش پیش روی است، جستجو و واکاوی حقوقی برای معرفت به ارتباط میان حقوق بشر و بانک جهانی به عنوان یک ماهیت اقتصادی است. در حالی که به نظر می رسد غالب انتقادهای حقوق بشر محور از بانک جهانی بر مبنای گرایشات سیاسی و ایدئولوژیک بوده است و عملاً چنین امری از طریق کاربرد قواعد حقوقی بین المللی حاکم بر تعهدات این نهاد بین المللی صورت نگرفته است. از این رو پرسش اصلی و بنیادین پژوهش این است که آیا بانک جهانی فارغ از مسائل اخلاقی و انسانی به لحاظ حقوق بین الملل التزامی به رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر دارد یا نه؟ _ با توجه به این که بانک جهانی طرف هیچ یک از کنوانسیون های حقوق بشری نمی باشد و در سند تاسیس آن نیز هیچ ذکری از حقوق بشر نشده است. از یک سو ممکن است مسئله مذکور در نگاه اول برای بسیاری ها یک مسئله انتزاعی یا غیر ملموس باشد. با این توجیه که چگونه می توان از یک نهاد مالی و اقتصادی با صلاحیتهای اقتصادی، انتظار داشت ملزم به در نظر گرفتن ملاحظات حقوق بشری در اعمال و فعالیت هایش باشد؟ از سوی دیگر آنچه که به ذهن متبادر می گردد این است که آیا می توان تصور کرد که سازمان های بین المللی و در راس آن بانک جهانی به عنوان مخلوقات نظام حقوق بین الملل هیچ گونه تعهدات الزام آوری به رعایت ساز و کارهای حقوقی آن

²⁸ . به عنوان مثال بانک در دهه 1990 اقدام به شناسایی ابعاد اجتماعی سیاستهای تعدیل اقتصادی در آفریقا نمود. نک:

The Social Dimensions of Adjustment in Africa 12-13, the World Bank et al. eds., 1990 یا این که می توان به بیانیه معاون ارشد و مشاور حقوقی بانک آقای روبرتو دانیو در خصوص حقوق بشر در سال 2006 اشاره نمود، در این بیانیه آمده: «مواد موافقتنامه تاسیس بانک جهانی، تصدیق و شناسایی ابعاد حقوق بشری اقدامات و سیاستهای توسعه ای بانک را مجاز و در مواردی ضروری می داند از این رو بدیهی است که حقوق بشر قسمتی از ماموریت اصلی بانک به شمار می آید.» نک :

Legal Opinion On Human Rights And The Work Of The World Bank, Senior Vice President And General Council, 2006 January 27, at para 25 see: <http://www.ifivatchnet.org/sites/ifivatchnet.org/files/DaninoLegalOpinion0106.pdf>

نداشته باشند. از این رو ذهن پرسشگر محقق با ابتناء بر کلیه داده ها، به موجب منابع حقوق بین الملل، در پی اثبات تعهدات حقوقی بانک جهانی به عنوان یک شخصیت حقوقی بین المللی در قبال حقوق بین الملل بشر است. نقطه تمرکز محقق بررسی تعهد به رعایت^{۲۹} حقوق بشر توسط بانک می باشد. آنچه که محقق را به طرح چنین مسئله ای ترغیب می نماید، فقدان آثار تحقیقاتی و پژوهشی در داخل کشور است که به بررسی آثار زیان بار سیاستهای اقتصادی بانک جهانی از منظر حقوق بشر بپردازد.

سؤال تحقیق: آیا بانک جهانی الزامی به رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر دارد؟

فرضیه: بانک جهانی ملزم به رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر است.

پیشینه تحقیق: بحث پیرامون التزام نهادهای مالی بین المللی (IFIS) علی الخصوص بانک جهانی در ادبیات حقوقی کشورمان مغفول مانده و هیچ کاری تحقیقی در این خصوص و همچنین در ارتباط مستقیم با موضوع وجود ندارد. لیکن مبحث مذکور در منابع لاتین و حقوقدانان بین المللی بسیار محل اعتنا می باشد. از مهمترین آثار موجود در این خصوص می توان به کتاب:

“The Human Rights obligations of World Bank and International Monetary Fund” and World Bank, International Monetary Fund and Human Rights”.

اثر سیگرون اسکوگلی^{۳۰} و مک دارو^{۳۱} اشاره نمود.

دو اثر مذکور به نحو مشابهی با تکیه بر شخصیت حقوقی بین المللی بانک به بررسی الزام بانک در رابطه با حقوق بین الملل بشر می پردازند. لیکن استدلالات اسکوگلی حقوقی تر بوده و به دور از مفاهیم سیاسی و انتزاعی می باشد. اثر داروو نیز به لحاظ ارائه آمارهای دقیق و مستند ارزشمند می باشد.

²⁹ . Obligation To Respect

³⁰ . Sigrun Skogly

³¹ . Mac Darrow

هدف تحقیق: بعد از جنگ جهانی دوم و با تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر، حقوق بشر در نظام حقوق بین الملل که کارکرد اصلی آن انتظام بخشیدن روابط بین الدولی می باشد جایگاه رفیعی یافت و کنوانسیون های متعددی برای حمایت از این حقوق به تصویب رسید. از آن زمان به بعد عمده مباحث همواره در ارتباط با تعهدات حقوق بشری دولتها و همچنین محکومیت آنها بوده است. لیکن با گسترش صلاحیت سازمان های بین المللی در امور مختلف به عنوان دیگر تابعین نظام حقوق بین الملل امکان نقض حقوق بشر توسط آنها بسیار است. بنابراین هدف از این تحقیق تعمیم مباحث و تعهدات حقوق بشری به نهادهایی نظیر بانک جهانی است که از پتانسیل زیادی برای نقض حقوق بشر برخوردار هستند.

نقطه تمرکز: بررسی التزام بانک جهانی به رعایت حقوق بشر در اعمال برنامه ها و سیاستهای اقتصادی و توسعه ای.

روش تحقیق: محقق اثبات فرضیه و پاسخ به سئوال تحقیق را با ابتدا بر روش تحلیلی و توصیفی به انجام می رساند. گرد آوری اطلاعات و منابع نیز عمدتاً به طریق کتابخانه ای و نیز جستجو اینترنتی و تبادل اطلاعات با صاحب نظران بین المللی در این عرصه صورت گرفته است.

موانع و محدودیتهای تحقیق: بدیع بودن موضوع، فقدان هر گونه آثار عملی اعم از کتب و مقالات به زبان فارسی و دشواری زائد الوصف در دسترسی به جدیدترین منابع لاتین، عدم امکان استفاده از فرصت های مطالعاتی برای محقق از عمده ترین موانع تحقیق مذکور می باشد.

سازماندهی تحقیق: اثر حاضر در شش فصل موضوع مورد نظر را مورد بررسی قرار می دهد. در فصل اول تاریخچه، ساختار و ماهیت حقوقی بانک جهانی مورد بحث قرار می گیرد. آنچه که مطلوب نظر محقق در این فصل است، چرایی تشکیل این نهاد و تبیین مختصر نقش آن در اقتصاد جهانی است. فصل دوم به بررسی ارتباط میان بانک جهانی و حقوق بین الملل به عنوان محل زایش و گهواره این نهاد می پردازد. مطلوب این فصل در ابتدا اثبات شخصیت حقوق بین المللی بانک و در ادامه تبیین حقوق و تکالیف بانک در نظام بین الملل است. در چهار فصل بعدی است که ارتباط

بانک و حقوق بشر به تفصیل مورد بررسی قرار می گیرد. فصل سوم ارتباط کلی بانک را با حقوق بشر به عنوان یک آژانس تخصصی سازمان ملل مورد بررسی قرار داده و به بررسی موانع عدم توجه بانک به حقوق بشر می پردازد. فصل چهارم منابع تعهداتی حقوق بین الملل بشر را در رابطه با بانک جهانی مورد بررسی قرار می دهد. آنچه که در این فصل مورد نظر است، تعیین منابع الزام آور برای بانک در خصوص حقوق بین الملل بشر است. فصل پنجم به بررسی سطح تعهداتی می پردازد که بانک در قبال حقوق بین الملل بشر داراست و همچنین تعیین تعهدات ماهوی و شکلی بانک در این خصوص و در نهایت فصل ششم به بررسی رابطه تئوریک میان برنامه تعدیل ساختاری - به عنوان مهمترین و بحث برانگیزترین برنامه توسعه ای بانک - و رعایت حقوق بشر می پردازد.